

مناسبات اقوام در ایران در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای^۱

نوع مقاله: پژوهشی

مهدی مولائی آرانی*

E-mail: m.molaeearani@isca.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱/۲۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۶/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۳۰

چکیده

یکی از مسائل اصلی در جوامع معاصر، نحوه‌ی همزیستی و مناسبات گروه‌ها و اقوام مختلف در کنار یکدیگر است. این مسئله در جمهوری اسلامی ایران که گروه‌ها و اقوام مختلفی در سالیان و قرون متمادی در آن زیست کرده‌اند، نیز مورد توجه است. مسئله و سؤال اصلی این مقاله آن است که بر اساس اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای، مناسبات اقوام در ایران و نسبت و رابطه‌ی هویت ملی، قومی و دینی در میان آن‌ها چگونه است؟ برای پاسخ به این سؤال تمامی دیدارهای آیت‌الله خامنه‌ای با مردم و گروه‌های مختلف از استان‌های قومیت‌نشین (جمعاً ۹۷ سخنرانی) با روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفته است. چهار مضمون اصلی استخراج شده از بیانات ایشان عبارت‌اند از: ۱- مبانی و اصول برای همزیستی اقوام، ۲- اعتقادات و مناسک دینی، ۳- روابط و تعلقات فرهنگی اجتماعی، ۴- حفظ سرزمین و پیشرفت و مشارکت سیاسی-اقتصادی.

کلیدواژه‌ها: اقوام، هویت ملی، هویت قومی، هویت دینی، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. این مقاله برگرفته از بخشی از طرح پژوهشی «عیار تمدنی جمهوری اسلامی» است که در گروه مطالعات تمدنی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در سال ۱۳۹۸ انجام شده است.
* استادیار و عضو هیئت‌علمی گروه مطالعات فرهنگی و اجتماعی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی (نویسنده مسئول).

مقدمه و طرح مسئله

«انسان‌ها در بسترهای متفاوت طبیعی، جغرافیایی و انسانی به دنیا می‌آیند، زندگی می‌کنند و می‌میرند. اساساً جهان هستی و عالم انسانی به گونه‌ای آفریده شده که در آن گروه‌های اجتماعی و گونه‌های گوناگون فرهنگی و قومی و دسته‌های گوناگون اجتماعی زندگی می‌کنند. گویی قرار است هر خلقی و هر آفریده‌ای نشان‌دهنده‌ی اسمی متفاوت از اسمای باری تعالی باشند و خداوند به وحدانیتش در هر خلق خود، یگانه‌وار جلوه کند و یکتایی خود را در تک‌تک آفریده‌هایش به رخ بکشد» (بابایی، ۱۳۹۹، ۲۷۷). وجود گروه‌ها و اقوام مختلف با فرهنگ‌ها و تجارب زیسته یکی از نمونه‌های تنوع و تکثر در آفریده‌های الهی است که در دوران معاصر در برخی جوامع به دلایل مختلف مانند نوع رویکرد نظری به موضوع تنوع فرهنگی - محل بحث و مناقشه بوده است.

بررسی «مناسبات اقوام در ایران» از آنجا اهمیت پیدا می‌کند که یکی از مؤلفه‌ها و چالش‌های اصلی در تنوع‌گرایی پاسخ به این سؤال است که اگر «آرمان جمهوری اسلامی در یک جمله کوتاه "ایجاد تمدن اسلامی" است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۶/۱۴) و از سوی دیگر جمهوری اسلامی ایران، داعیه‌ی پرچم‌داری تمدن نوین اسلامی را دارد؛ چگونه اقوام مختلف را در درون خود نگه خواهد داشت؟ رابطه‌ی میان آن‌ها با یکدیگر و با حاکمیت بر اساس چه مبانی و اصولی طراحی و پی‌ریزی خواهد شد؟ جمهوری اسلامی ایران، با داعیه‌ی احیای تمدن نوین اسلامی، باید بتواند در درون خود الگویی ممتاز از ارتباط میان اقوام با یکدیگر و با حاکمیت ارائه کند و در عمل آن را به منصفی ظهور برساند. مسئله این است که ارائه‌ی یک الگوی عملی، نیازمند داشتن الگو یا حداقل چارچوب و مبانی نظری متقن و محکم است تا بر اساس آن، این الگو اجرایی شود.

نگارنده معتقد است الگوسازی و تبیین اصول و مبانی همزیستی و مناسبات اقوام و مذاهب در کنار یکدیگر، در گرو مفهوم‌سازی و نظریه‌پردازی تمدنی است و در این میان، شناخت اندیشه‌ی رهبران فکری دیروز و امروز این جریان انقلابی، می‌تواند راهگشا باشد. در همین راستا، اندیشه‌های آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای^(۱) نقش بسیار پررنگی دارد. در این مجال، فرصت بررسی تفصیلی زمینه‌ها و عوامل متنوع فردی و اجتماعی شکل‌گیری اندیشه‌های مقام معظم رهبری نیست و تنها به مواردی از ویژگی‌های شخصیتی (حقیقی و حقوقی) ایشان اشاره می‌شود که عبارت است از: (بهمنی، ۱۳۹۳: ۲۰۰) ۱- فقاقت و اجتهاد، ۲- رویکردهای فلسفی و حکمی، ۳- مناصب حکومتی و اجتماعی و ۴- توان شناخت محیطی و میدانی.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی

- در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای، مناسبات اقوام در ایران باید چگونه باشد؟

سؤالات فرعی

- در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای، مبانی و اصول مناسبات اقوام با حاکمیت در ایران چیست؟
- در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای، مؤلفه‌های هویت دینی در بین اقوام در ایران چیست؟
- در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای، مؤلفه‌های هویت قومی در بین اقوام در ایران چیست؟
- در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای، مؤلفه‌های هویت ملی در بین اقوام در ایران چیست؟

چارچوب مفهومی

در این بخش، نظرات صاحب‌نظران درباره تعاریف مفاهیم هویت، هویت ملی، قومی و دینی و نسبت‌های میان هویت ملی و هویت قومی بررسی شده است.

هویت

واژه‌ی هویت در لغت به معنای هستی، وجود، ماهیت و سرشت است. ریشه لغوی آن از واژه «هو» گرفته شده که اشاره به‌غایت، نهایت و کمال مطلق دارد و موجب شناسایی و تمایز خود از دیگران می‌شود (معین، ۱۳۷۷: ۱۰۰). گیدنز معتقد است هویت شخصی در حقیقت همان خود است که شخص آن را به‌عنوان بازتابی از زندگی‌نامه‌اش می‌پذیرد. هویت به معنای تداوم فرد در زمان و مکان است و هویت فردی نیز بازتابی تغییری است که شخص از آن به عمل آورده است (گیدنز، ۱۳۸۲: ۸۲). در فرهنگ جامعه‌شناسی هویت به معنای پنداشت نسبتاً پایدار فرد از کیستی و چیستی خود در ارتباط با افراد و گروه‌های دیگر اطلاق می‌شود که از طریق تعاملات اجتماعی و در فرایند اجتماعی‌شدن تکوین می‌یابد. گیدنز، هویت را منبع معنا برای کنشگران می‌داند (نوجه فلاح، ۱۳۸۳: ۴۲).

هویت ملی

هویت ملی از اقسام هویت جمعی و اجتماعی است که فرد با ضمیر «ما» خود را متعلق به عناصر و نمادهایی نظیر تاریخ، سرزمین، دین، مفاخر فرهنگی، دولت، زبان و ادبیات ملی می‌داند و در مقابل آن احساس تعهد، وفاداری و تکلیف می‌کند (ربانی و دیگران، ۱۳۸۸: ۳۷). در تعریفی دیگر، هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماعی ملی (جامعه کل) است. مهم‌ترین عناصر و نمادهای ملی که سبب شناسایی و تمایز می‌شوند عبارت‌اند از: سرزمین، دین و آیین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان و ادبیات، مردم و دولت (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷).

برخی اندیشمندان معتقدند هویت ملی ایرانیان مقوله‌ای مرکب از هفت بعد اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی و زبانی هویت ملی است (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۱۹۹). در یک جمع‌بندی کلی می‌توان هویت ملی را بر پایه اصول و بنیادهای مشترک دیرپای مردم یک سرزمین که بر گرد آن وحدت پیدا می‌کنند تعریف کرد (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۴-۶۳). اغلب تحقیقات و مطالعات این حوزه، هویت ملی را دارای چهار بعد ۱- سرزمینی (جغرافیایی)، ۲- فرهنگی-اجتماعی، ۳- سیاسی و ۴- تاریخی در نظر می‌گیرند (ربانی و دیگران، ۱۳۸۸، ۳۷).

هویت قومی

هویت قومی معمولاً نوعی هویت اجتماعی است که در آن وابستگی به گروه قومی خاص مبنای شناسایی و شناساندن قرار می‌گیرد. البته قومیت معنی واحد ندارد و شاخصه‌ی قومی بودن یک گروه بیشتر به تمایز آن با گروه‌های دیگر بستگی دارد.

به دلیل گسترگی مفهوم قومیت که گاه مفهوم ملیت را نیز می‌رساند، عناصر گوناگونی چون زبان، مذهب، نژاد، آداب و رسوم خاص و گاه ملیت خاص یک گروه قومی را تشکیل می‌دهند. برای نمونه در لبنان مذهب، ملاک قومی بودن و گروه‌های قومی است و نه زبان، چراکه همه لبنانی‌ها در زبان عربی اشتراک دارند. در برخی کشورها، همانند شمال آفریقا و مورد بربرها، نژاد عامل و شاخصه‌ی قومیت است و در برخی کشورها همانند ترکیه و عراق زبان می‌تواند عامل قومی باشد (احمدی، ۱۳۸۸: ۶۳). الطایی هویت قومی را مجموعه‌ای خاصی از عوامل عینی و ذهنی، فرهنگی و اجتماعی، عقیدتی و نفسانی می‌داند که در یک گروه انسانی متجلی می‌شود و آن را نسبت به دیگر گروه‌ها متمایز می‌سازد (الطایی، ۱۳۷۸: ۱۵۸).

آنچه در اصل بین افراد یک قوم ایجاد هویت می‌کند و آن را از قوم دیگر متمایز می‌نماید، همان منش فرهنگی مشترک یعنی مجموعه باورها، رفتارها و آیین‌هاست. این منش‌های فردی، هویت فردی را تشکیل می‌دهد و مجموعه هویت افراد، هویت گروهی را می‌سازد که از آن احساس وابستگی فرد به قوم یا گروه به وجود می‌آید (خوبروی پاک، ۱۳۸۰، ۸۵).^(۲)

رابطه هویت ملی و قومی

رویکردهایی که به رابطه هویت ملی و هویت قومی پرداخته‌اند را می‌توان در دودسته طبقه‌بندی کرد (مقدس جعفری و همکاران، ۱۳۸۷):

۱- رویکردهای معتقد به تضاد هویت ملی و هویت قومی: در این رویکرد، هویت

قومی و ملی پدیده‌هایی متضاد و غیرقابل جمع هستند و فرایند قوم‌گرایی روندی است که طی آن پیوند میان سرزمین و فرهنگ عمومی تضعیف می‌شود و امکان حفظ انسجام یک ملت در معرض چالش و تهدید قرار می‌گیرد (مسعودنیا، ۱۳۹۳: ۱۴۶). از جمله نظریات مطرح در این رویکرد، مدل یک‌سویه فرهنگ‌پذیری و تئوری هویت اجتماعی است (حاجیانی و امیرکافی، ۱۳۹۲: ۱۲۴).

- مدل یک‌سویه فرهنگ‌پذیری: بر اساس فرض این مدل، افراد در حال فرهنگ‌پذیری در طول زمان ارزش‌ها، آداب‌ورسوم و سنت‌های فرهنگی مسلط را پذیرش و فرهنگ قومی را رد می‌کنند.

- تئوری هویت اجتماعی: بر اساس این تئوری، به دلیل تضاد در نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای اعضای گروه قومی با جامعه‌ی وسیع‌تر، تعیین هویت با دو فرهنگ مختلف می‌تواند مسائلی را برای تکوین هویت اعضای گروه قومی ایجاد کند.

۲- رویکردهای معتقد به سازگاری و توافق هویت ملی و هویت قومی: این رویکردها ضمن به چالش کشیدن دیدگاه‌های سنتی، قائل به رویکرد غیرخطی، تعاملی و وجود تعلق‌ها و هویت‌های چندگانه و ترکیبی در سطح فرد و جامعه هستند. مهم‌ترین نظریات این رویکرد در ذیل اشاره شده است (حاجیانی و امیرکافی، ۱۳۹۲: ۱۲۵):

- مدل دوسویه فرهنگ‌پذیری: بر طبق این مدل، تعیین هویت قومی الزاماً یک امر یگانه و منفرد نیست، بلکه ممکن است هویت‌های چندگانه‌ای شکل گیرد که درجات مختلفی از هم‌ذات‌پنداری را به‌طور هم‌زمان دربرگیرد. چهار استراتژی فرهنگ‌پذیری در این نگاه عبارت‌اند از: ۱- انسجام، ۲- همگون‌سازی، ۳- جدایی، ۴- درحاشیه‌ماندن. افراد انسجام‌یافته به لحاظ هویتی کسانی هستند که در هر دو فرهنگ مشارکت دارند و نسبت به آن احساس تعلق خاطر می‌کنند. در استراتژی همگون‌سازی افراد به هویت ملی بیشتر گرایش دارند، درحالی‌که در استراتژی جدایی گرایش افراد به هویت قومی‌شان بیشتر است و افراد در حاشیه مانده با هر دو هویت احساس بیگانگی می‌کنند.

- مدل انسجام هویت‌های چندگانه: مدل آمیوت و سابلونیر (۲۰۱۰) بر این نکته تمرکز دارد که هویت‌های اجتماعی چندگانه طی چهار مرحله به انسجام می‌رسد: ۱- دسته‌بندی انتظاری، ۲- دسته‌بندی، ۳- بخش‌بندی کردن و ۴- انسجام.

هویت دینی

در غالب تحقیقات، هویت دینی به‌عنوان یکی از ابعاد هویت ملی برشمرده شده است.

به اعتقاد کارشناسان، هویت دینی مجموعه‌ای از باورها و اعمال است که فرد یا جامعه در رابطه با سنت‌ها و مراسم پیشین که جنبه ایمانی دارد به اجرا می‌گذارد. به اعتقاد برخی متخصصان هویت دینی در سطح هویت اجتماعی قرار گرفته و معمولاً در تقابل با هویت ملی قرار نمی‌گیرد؛ اما در برخی کشورها که هویت دینی محور قرار می‌گیرد، ممکن است هویت‌های دینی حاشیه‌ای به نوعی خود را در تقابل با هویت محوری ببینند. به عنوان مثال، در جامعه‌ای چون هند که در آن دولت هویت دینی خاصی ندارد، انواع و اقسام هویت‌های دینی، با هویت ملی هند به رویارویی برنمی‌خیزند (احمدی، ۱۳۸۸: ۶۲). بر این اساس آنچه به عنوان چارچوب مفهومی این مقاله مدنظر خواهد بود در قالب سه هویت «دینی، ملی و قومی» است و محقق با استفاده از این چارچوب مفهومی به دنبال مؤلفه‌های هویت دینی، مؤلفه‌های هویت ملی و مؤلفه‌های هویت قومی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای است.

شکل ۱: چارچوب مفهومی مناسبات اقوام در ایران در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

روش تحقیق

روشن است که هر پژوهشی، از روش یا روش‌های مشخصی استفاده کرده و بر اساس آن به شناخت و گردآوری منابع و سپس تحلیل و نقد و فهم موضوع مورد مطالعه می‌پردازد. این تحقیق در مقام گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای استفاده کرده است. با توجه به موضوع تحقیق، نظرات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، هم به عنوان حاکم جامعه اسلامی و هم به عنوان یک اندیشمند و متفکر در موضوع اقوام و تنوع فرهنگی مذهبی مورد توجه قرار گرفته است. برای انجام این کار، تمامی دیدارهای ایشان با مردم و گروه‌های مختلف از استان‌هایی مانند آذربایجان شرقی و غربی، سیستان و بلوچستان،

گلستان، خوزستان، لرستان، کردستان، خراسان جنوبی و شمالی، کهگیلویه و بویراحمد و... (جمعاً ۹۷ سخنرانی) با روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به تنوع روش‌های به‌کاررفته در تحلیل مضمون و تنوع دیدگاه صاحب‌نظران، عناوین و طبقه‌بندی‌های متفاوتی برای مضامین وجود دارد. در این تحقیق از طبقه‌بندی مضامین اصلی و فرعی استفاده شده است که مبنای آن سلسله‌مراتب مضمون است. مضامین اصلی، در سطوح بالاتر سلسله‌مراتب مضامین قرار می‌گیرند و مضامین فرعی در سطوح پایین‌تر این سلسله‌مراتب (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰).

یافته‌ها

بر اساس مطالعات و خوانش ۹۷ سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار با مردم و گروه‌های مختلف شهرهای عمدتاً مرز نشین با استفاده از روش تحلیل مضمون، چهار مضمون اصلی استخراج شده از بیانات ایشان درباره چگونگی مناسبات اقوام عبارت‌اند از: ۱- مبانی و اصول، ۲- اعتقادات و مناسک دینی، ۳- روابط فرهنگی اجتماعی، ۴- حفظ سرزمین و پیشرفت و مشارکت سیاسی-اقتصادی که در ذیل ارائه شده است. بر اساس مبانی نظری ارائه‌شده، این چهار مضمون در ارتباط با انواع هویت‌ها هستند. «اعتقادات و مناسک دینی»، مقوم هویت دینی؛ «روابط و تعلقات فرهنگی اجتماعی»، مقوم هویت قومی و «حفظ سرزمین و پیشرفت و مشارکت سیاسی-اقتصادی»، مقوم هویت ملی هستند. «مبانی و اصول» نیز به‌مثابه پایه‌های اساسی و بنیادین برای همزیستی اقوام در جامعه ایرانی هستند.

مبانی و اصول

مبانی و اصول در واقع زیربنا و شالوده‌ی نوع نگاه و رفتار نظام جمهوری اسلامی با اقوام مختلف است.

رفتار بر مبنای انصاف، عدالت و احقاق حقوق حقه‌ی همه افراد

اولین و جدی‌ترین سؤال در این موضوع این است که مبنای رفتار و تعامل حاکمیت با اقوام چیست؟ از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، نظام اسلامی وظیفه خود می‌داند که با همه آحاد ملت، با یک چشم و یک دید نگاه کند.^(۳) ایشان در بیانی دیگر مبنای رفتار را بر اساس اصول اسلامی، «انصاف و عدالت»^(۴) بیان کردند. نکته دیگر و بسیار مهم در گفتار و سیره ایشان، تذکر و هشدار نسبت به احقاق برخی حقوق ضایع شده‌ی هم‌وطنان، به‌خصوص رعایت کرامت و حرمت زنان و حق استقلال و تحصیل آنان،^(۵)

است. از نگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، نظام اسلامی موظف است حقوق شهروندی همه اعضای جامعه خود را فارغ از نوع مذهب و... اعطا کند:

«ما وقتی که می‌خواهیم یک ایرانی را - به‌عنوان یک ایرانی - به حقوق حقه خودش برسانیم، از او سؤال نمی‌کنیم که مذهب و یا حتی دین تو چیست؛ نه مواظن ماست و از حقوق هم‌شهری‌گری که با ما دارد استفاده می‌کند و در این مملکت زندگی می‌کند؛ چیزی باید پردازد، کاری باید بکند و حقوقی هم دارد؛ حق امنیت، حق زندگی، حق کار، حق تلاش، حق تحصیل و فرهنگ دارد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۲۷).^(۶)

حفظ وحدت و نفی تفرقه

یکی از مهم‌ترین اصول در نظام جمهوری اسلامی، حفظ اتحاد و نفی تفرقه است. برخی شاید تصور کنند که اعتقاد به وحدت یک تاکتیک سیاسی برای حفظ نظام جمهوری اسلامی باشد اما «... (حفظ وحدت) عقیده‌ی ماست. قبل از اینکه نظام اسلامی تشکیل بشود، برادران ما، بزرگان نهضت، بزرگان مبارزه انقلابی در آن روز در جهت وحدت شیعه و سنی تلاش می‌کردند. من خودم در بلوچستان تبعید بودم... من آنجا تبعیدی بودم. ما گفتیم بیاید کاری کنیم که یک نشانه‌ای از اتحاد شیعه و سنی را در این شهر نشان بدهیم؛ که این مسئله هفته وحدت آن روز به ذهن ما رسید و در ایرانشهر آن را عمل کردیم. این یک فکر عمیقی بوده است، مال امروز و دیروز نیست» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۷/۲۵).^(۷)

وحدت میان اقوام و مذاهب و به‌ویژه شیعه و سنی مربوط به مکان خاصی که اکثریت با اهل سنت یا شیعیان باشد نیست.^(۸) در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، اختلاف‌افکنی میان شیعه و سنی از سوی هر کدام از طرفین باشد، حرام شرعی و خلاف قانونی است.^(۹) ایشان بارها تأکید کرده‌اند که خط قرمز نظام اسلامی، اهانت به مقدسات یکدیگر است.^(۱۰) حفظ وحدت را می‌توان جزء مهم‌ترین مبانی نظری در نظام اسلامی دانست.

تأکید بر هویت دینی در کنار توجه به اقوام

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای «در انقلاب اسلامی ایران، همه انگیزه‌ها و عوامل، تحت الشعاع ایمان دینی قرار می‌گیرد و قرار گرفته است. همه‌ی ملت ایران، از هر قومی، چه ترک، چه فارس، چه عرب، چه کرد، چه بلوچ، چه ترکمن، چه لر و چه هر یک از اقوام دیگر ایرانی، در درجه اول مسلمان هستند و در درجه دوم بقیه انگیزه‌هاست» (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۵/۵).^(۱۱)

البته تأکید بر هویت اسلامی در اندیشه‌ی ایشان، به معنای نادیده گرفتن اقوام نیست و جمع همه‌ی این‌ها در کنار یکدیگر ملت ایران را تشکیل می‌دهد: «آن دوران گذشت که سعی مرکزینان و قدرتمندان بر این بود که شهرهای دوردست و اقوام گوناگون کشور را ندیده بگیرند. امروز در نظام جمهوری اسلامی ایران هر فرد ایرانی در هر نقطه‌ی این کشور عظیم و پهناور به‌عنوان یک فرد دارای ارزش مستقلی است. مجموعه‌ی این ارزش‌ها، مجموعه‌ی این شخصیت‌های مستقل، مجموعه‌ی این اراده‌ها و محبت‌ها، ملت بزرگ ایران را تشکیل می‌دهد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۸).^(۱۲)

در اندیشه ایشان، حفظ ارزش‌ها، سرمایه‌ها و موارث تاریخی و آداب و رسوم هر منطقه از ایران سبب خواهد شد عزت و هویت ملی تقویت شود.^(۱۳) شاید بتوان گفت یکی از دلایل حرمت تقلید لهجه‌ها - به‌قصد استهزا و تمسخر -^(۱۴) نقش این عمل ناپسند در تخریب عزت و هویت ملی بوده است.

زبان فارسی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و عوامل در پیوند بین گروه‌ها و اقوام مختلف، وجود زبان مشترک است: «زبان فارسی در واقع جویبار پرفیضی از گنجینه‌ی عظیم موارث فرهنگی ایرانیان و ملت‌های فارسی‌زبان است و برای ملت‌های دیگر نیز پدیده‌ای بسیار بزرگ و شکوهمند محسوب می‌شود. زبان فارسی از گسترش واژگانی و ظرفیت ترکیب‌پذیری برخوردار است، آهنگی گوش‌نواز، به‌هنگار و زیبا دارد و با تکیه بر خصوصیات واژگانی و ترکیبی خود می‌تواند هر بخشی از گستره‌ی معارف بشری را ارائه دهد و آن را بیان کند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶).^(۱۵)

فرصت دانستن تنوع اقوام

تنوع اقوام در کشور ما از یک منظر می‌تواند نوعی تهدید محسوب شود چراکه زمینه را برای جدایی و اختلاف فراهم می‌کند؛ اما در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای: «حقیقتاً برای ما تنوع اقوام یک فرصت است. نگاه نظام جمهوری اسلامی به تنوع قومی و تنوع مذهبی مطلقاً نگاه تعصب‌آمیز، قوم‌گرا، یکجانبه‌نگر نیست؛ این را به‌طور قاطع من اعلام می‌کنم» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۴).^(۱۶) یکی از مزیت‌های تنوع قومی وجود خاصیت تکمیل‌کنندگی است: «سنت‌های مختلف، آداب و عادات مختلف و استعداد‌های گوناگون و متنوع، یک فرصت است که اجزاء گوناگون این ملت بتوانند یکدیگر را تکمیل کنند با مراودات درست و با همزیستی و اتحاد کامل» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۲).^(۱۷)

اعتقادات و مناسک دینی (مؤلفه‌های هویت دینی) ایمان عمیق اسلامی (توحید)

یکی از نعمت‌های پروردگار به ملت ایران، ایمان آگاهانه و شور و هیجانی است که مردم نسبت به قرآن و اسلام و آرمان‌های اسلامی دارند.^(۱۸) بدون شک این نعمت، دلیل اصلی حمایت مردم از نظام اسلامی است. آیت‌الله خامنه‌ای نیز بر این اساس در اکثر دیدارهای خود با اقوام و مذاهب بر این نکته تأکید کرده است.^(۱۹) نکته قابل توجه در هویت دینی آن است که «تغییر عقیده مذهبی» هدف نظام اسلامی نیست. ممکن است پیامد و نتیجه رفتار و تبلیغ در نظام اسلامی، تغییر عقیده باشد اما هدف اولیه نظام اسلامی شیعه کردن اهل سنت نیست:

«ما نمی‌گوییم شما (نمایندگان ولی‌فقیه در امور اهل سنت) بروید مردم را شیعه کنید. قصد ما از ایجاد این دفتر، این نیست که ما برویم سنی بلوچستان را شیعه کنیم؛ اصلاً این جزو مقاصد ما نیست؛ حالا جزو نتایج باشد، آن بسته به این است که چه پیش بیاید. ما این کار را نمی‌خواهیم و به قصد آن نرفته ایم؛ ما به قصد کار دیگری رفته‌ایم: هدایت اسلامی مردم، هدایت فکری مردم، استحکام بنیه انقلابی مردم» (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۲۷).^(۲۰)

ارادت و علاقه به اهل بیت

یکی دیگر از محورهای هویت دینی در جامعه ایران، عشق و ارادت به خاندان اهل بیت است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار با روحانیون شیعه و اهل سنت کردستان (۱۳۸۸/۲/۲۳) با اشاره به این مطلب تأکید کردند: «هیچ‌کس نباید خیال کند که اهل بیت پیغمبر مخصوص و متعلق به شیعه‌اند؛ نه مال همه‌ی دنیای اسلام‌اند. چه کسی است که فاطمه‌ی زهرا (سلام‌الله علیها) را قبول نداشته باشد؟ چه کسی است که حسنین (علیهم‌السلام) سید شباب اهل الجنه را قبول نداشته باشد؟ چه کسی است که ائمه‌ی بزرگوار شیعه را قبول نداشته باشد؟ حالا یکی او را امام و واجب‌الاطاعه و مفروض‌الطاعه می‌داند، یکی نمی‌داند؛ اما قبولشان دارند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۳).^(۲۱)

روابط و تعلقات فرهنگی اجتماعی (مؤلفه‌های هویت قومی)

زندگی مهربانانه و برادرانه در کنار یکدیگر

بیگانه کردن اقوام گوناگون با یکدیگر، از جمله سیاست‌های دوران طاغوت بود.^(۲۲) در دوران انقلاب اسلامی نیز برخی مخالفین تلاش کردند استان‌هایی مانند کردستان را به یک استان امنیتی تبدیل کنند.^(۲۳) در مقابل این سیاست‌ها و برنامه‌های نادرست؛ تأکید آیت‌الله خامنه‌ای بر معاشرت مهربانانه و برادرانه در کنار یکدیگر است.^(۲۴) در سطحی بالاتر از زندگی مهربانانه و برادرانه، نخبگان و علمای اهل سنت و تشیع باید برای حل دردهای مشترک با یکدیگر تعامل و تفاهم مستمر و پایدار داشته باشند.

«استان شما (کرمانشاه)، استان شیعه و سنی و مخلوط است. علمای شیعه و سنی با هم جلسه بگذارند، تفاهم کنند، با هم حرف بزنند. ما کارهای مشترکی داریم. خیلی خوب؛ شما فقه خودت را تبیین کن، تدریس کن، شما هم فقه خودت را تبیین کن، تدریس کن. شما فقه جعفری بگو، شما فقه شافعی بگو. عقایدتان را داشته باشید، اما کارهای مشترک هم می‌توانید بکنید. من به فقیه شافعی یا مقلد شافعی نمی‌گویم بیا حتماً بشو جعفری، شیعه؛ نه خواست، تحقیق کرد، آمد؛ شد، شد؛ نشد، نشد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۷/۲۰).^(۲۵)

حفظ زبان محلی و قومی

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، زبان قومیت‌ها یک ثروت ملی است^(۲۶) و حفظ این زبان‌ها، سبب خواهد شد هویت و تاریخ آن قوم حفظ شود. یکی از راهکارهای ایشان برای نشان دادن اهمیت حفظ این زبان‌ها استفاده از زبان و اشعار ترکی در دیدار با مردم آذربایجان، زنجان و اردبیل بوده است.

«زنجان‌ی گان ورر، اما عزتینی، استقلالینی، اسلامنی ورمز»^(۲۷)

«اردبیل نازلی صدف سن ده شرف گوهری وار»^(۲۸)

«دونیا قضوو و قدهر اولوم ایتیم دیردونیا بویو اوغولسوز دور یتیم دیر».^(۲۹)

توجه ویژه به خصوصیات برجسته اقوام

برخی از خصوصیات مثبت، بین همه مردم کشور مشترک است؛ ولی بعضی از خصوصیات در برخی از استان‌ها برجسته است. یکی دیگر از مبانی اندیشه‌ای آیت‌الله خامنه‌ای، برجسته کردن این دسته از صفات و ویژگی‌های اقوام است تا به هویت و قومیت خود افتخار کرده و آن را حفظ کنند. شجاعت، صفا و اخلاص مردم لرستان،^(۳۰) شجاعت و عشق اردبیلی‌ها به خاندان رسالت،^(۳۱) غیرت و خونگرمی عشایر،^(۳۲) دین‌داری و روشنفکری مردم پاوه،^(۳۳) قهرمان‌پروری و مجاهدت‌های تاریخی تبریز،^(۳۴) جوانمردی، مهان‌نوازی و صفات نیک پهلوانی کرمانشاه،^(۳۵) مهربانی و صفای مردم کردستان،^(۳۶) از جمله خصوصیات است که ایشان در دیدار با اقوام به آن‌ها اشاره کرده‌اند.

تجلیل از مفاخر هر قوم و منطقه

معرفی چهره‌های سالم و برجسته اقوام یکی از کارهایی است که می‌تواند هویت تاریخی و فرهنگی اقوام را حفظ و تقویت کند. به اعتقاد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «ظلم بزرگی است که انسان قبول کند شخصیت‌هایی فداکاری‌هایی کردند و برجستگی‌ها و امتیازاتی از خودشان نشان دادند و چهره‌ی این‌ها مغفول بماند و فداکاری این‌ها و مجاهدت این‌ها ندیده گرفته بشود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۲/۲۶).^(۳۷) بر اساس این مبنا، ایشان در دیدارهای

مختلف، برخی چهره‌های برجسته مناطق همچون مرحوم آقای نجومی، مرحوم سردار کابلی، شهید حاج آقا بهاء‌الدین محمدی عراقی، مرحوم یدالله بهزاد و مرحوم کیوان سمیعی،^(۳۸) مرحوم محمد قاضی (مترجم معروف)، مرحوم عبدالرحمن شرفکندی، مرحوم ستوده (از شعرای کرد) و مرحوم گلشن کردستانی،^(۳۹) مرحوم آقای امیرزا حسن بجنوردی و شیخ محمدتقی معروف بجنوردی،^(۴۰) مرحوم آیت‌الله سید حسن تهامی و مرحوم آیت‌الله شیخ محمدحسین ضیاء آیتی،^(۴۱) و شهیدان عاشوری، رئیس‌علی دلواری، آیت‌الله سیدعبدالحسین لاری^(۴۲) پرداخته‌اند.

حفظ سرزمین و پیشرفت و مشارکت سیاسی- اقتصادی (مؤلفه‌های هویت ملی) - علاقه به ایران و حفظ تمامیت ارضی کشور

بررسی هویت تاریخی اقوام و مذاهب نشان می‌دهد که این اقوام غالباً در خط مقدم مبارزه با استعمار بوده‌اند. «همه مردم ایران در هر نقطه‌ای از ایران که هستند، برای آن‌ها تمامیت ایران اسلامی، ایران بزرگ یکی از مقدس‌ترین آرزوهاست» (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۵/۵).^(۴۳) این امر حاکی از آن است که اقوام و مرزنشینان نسبت به تمامیت ارضی کشور غیرت داشته و با بیگانگان و استعمارگران سرسازش نداشته‌اند. تجربه‌ی موفق ارومیه در دوران تهاجم قدرت‌های بیگانه در اواسط جنگ جهانی اول،^(۴۴) ایستادگی بوشهری‌ها در مقابل استعمار انگلیس،^(۴۵) تاریخ مستمر بندرعباس و هرمزگان در مبارزه‌ی قهرمانانه مردمی با خارجیان،^(۴۶) مبارزه با لشکر روس و متوقف کردن آن توسط مردم تبریز و آذربایجان،^(۴۷) ایستادگی مردم اردبیل در برابر مغول‌ها و دوبار شکست دادن آن‌ها و همچنین مقاومت در برابر روس‌های تزاری، بلشویک‌ها و عثمانی‌ها،^(۴۸) تنها نمونه‌ای از این مبارزات است.

ایفای نقش مؤثر در پیروزی انقلاب و تأمین امنیت کشور

یکی از عوامل مؤثر در پیروزی و ماندگاری انقلاب اسلامی، همراهی و همکاری اقوام مختلف بوده است. اقوام و گروه‌های مختلف مذهبی با درک و شناخت صحیح زمانه، در مواقع لازم با انجام عمل صحیح نقش مؤثری در پیروزی و ماندگاری انقلاب داشته‌اند. یکی از نمونه‌های عینی علاقه به وطن و هویت ملی، ایفای نقش مؤثر اقوام و فرهنگ‌های مختلف در تأمین امنیت مرزهای کشور است. بررسی پراکندگی جمعیتی در کشور، نشان می‌دهد که اقوام غالباً در مناطق مرزی سکونت دارند:

«شماها (عشایر) توانسته‌اید حافظ امنیت باشید؛ این توان را باید در خودتان تقویت کنید؛ این مسئولیت سنگین را بر دوش خودتان همیشه احساس کنید و من می‌گویم این احساس مسئولیت را به فرزندان و جوانانتان منتقل کنید»
(خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۴).^(۴۹)

از نمونه‌های بسیار مهم مشارکت اقوام در تأمین امنیت کشور، مقابله‌ی آن‌ها با ضدانقلاب و توطئه‌های قومیتی است. در همان اولین ماه‌های پیروزی انقلاب، مسئله‌ی تحریک قومیت‌ها و ایجاد شکاف‌های داخلی توسط عناصر بیگانه و ضدانقلاب دنبال می‌شد اما این توطئه‌ها که به‌صورت مستمر در مناطق مختلف اتفاق افتاد با هوشیاری مردم به شکست انجامید:

«در سرتاسر کشور سعی کردند این قومیت‌ها را به جان هم بیندازند. در همین منطقه شما (بجنورد)، یک عده کمونیست بی‌اعتقاد به دین و به وطن سعی کردند اقوام مؤمن و نجیب ترکمن را با مجموعه انقلاب مخالف کنند. چه کسی در مقابل این‌ها ایستاد؟ در درجه اول، خود عناصر مؤمن ترکمن در مقابل این‌ها ایستادند. جوان‌های سایر مناطق کشور هم در اینجا، هم در مناطق گوناگون دیگر، رفتند ایستادگی کردند. در منطقه کردستان هم خود کردها، پیشمرگان مسلمان گرد و علمای مؤمن گرد، پیشگام و پیش‌قدم بودند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۷/۱۹).^(۵۰)

«قبل از دوران جنگ تحمیلی، این استان (آذربایجان) درگیر مبارزه با ضدانقلاب و فتنه‌جویان و تحریک‌شدگان بود. آنجا هم مردم این استان امتحان خوبی دادند. هم مردم ترک، هم مردم کرد توانستند بهترین موضع را در مقابل فتنه‌جویان و فتنه‌گران و ضدانقلاب اتخاذ کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۶/۲۷).^(۵۱)

نمونه دیگر و فوق‌العاده مهم، حضور اقوام در تأمین امنیت، دفاع مقدس است. دفاع مقدس عرصه‌ای است که همه اقوام و مذاهب با حضور در این میدان وفاداری خود را به انقلاب و نظام اسلامی نشان دادند. تأکید بر حضور در صحنه دفاع مقدس، یکی از محورهای ثابت بیانات رهبری در دیدار با اقوام و مذاهب است. دلاوری‌ها و رشادت‌های جوانان لرستان در حاجی‌عمران و ارتفاعات دشوار منطقه مرزی،^(۵۲) غواصان شجاع هرمزگان،^(۵۳) رزمندگان و سرداران پرافتخاری همچون باکری از منطقه آذربایجان،^(۵۴) شور و شوق عشایر شجاع و غیور برای حضور در صحنه نبرد،^(۵۵) صبر و استقامت ایلامی‌ها در برابر مصیبت‌های زیاد ناشی از بمباران و موشک‌باران‌ها،^(۵۶) نقش ویژه و تعداد بالای زن شهیده و زن جانباز در کرمانشاه،^(۵۷) مظلومیت، غربت و صبر دشوارتر خانواده شهیدای کردستان،^(۵۸) پدری با شش فرزند شهید در کردستان،^(۵۹) حضور اهل سنت در جبهه و دادن صدها شهید به خاطر اهتزاز پرچم عزت اسلام،^(۶۰) حضور مردم خراسان شمالی در جبهه علی‌رغم فاصله بسیار زیاد تا میدان نبرد،^(۶۱) تعهد بالای خانواده شهیدای ارامنه به کشور و حضور ارامنه در جبهه به‌ویژه در کارهای صنعتی،^(۶۲) ارقام افتخارآمیز شهدا و

جانبازان و آزادگان بیرجند،^(۶۳) حضور سرافرازانه تیپ قمربنی هاشم چهارمحال و بختیاری^(۶۴) و حضور و مقاومت مردم شجاع و غیور و مؤمن سرتاسر خوزستان از عشایر و عرب و فارس^(۶۵) تنها برخی از نمونه‌هایی است که مقام معظم رهبری در دیدارهای خود به آن اشاره کرده‌اند.

حضور در انتخابات

مشارکت در امور سیاسی کشور یکی از مؤلفه‌هایی است که میزان علاقه افراد به آینده کشور را نشان می‌دهد. در میان امور سیاسی، حضور در انتخابات مهم‌ترین میدان حضور مردم و یکی از دو رکن مردم‌سالاری دینی است. در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، مشارکت مردم در انتخابات، امری صوری و نمایشی نیست. «یکی از خصوصیات که در مورد اسفرا این نظر بنده را جلب کرد، شرکت بالای این مردم عزیز در انتخابات گوناگون است؛ این خیلی مهم است. استان خراسان شمالی یکی از رتبه‌های بالای شرکت در انتخابات را دارد حضور در انتخابات، آگاهی است؛ بصیرت است. حضور در پای صندوق رأی، یک کاری از سر بیکاری نیست؛ یک عمل است؛ یک عمل صالح است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۷/۲۲).^(۶۶)

پیشرفت و توسعه مناطق محروم و دورافتاده

نظام اسلامی وظیفه دارد به مناطق محروم و دورافتاده توجه بیشتری داشته باشد. اکثر اقوام در جمهوری اسلامی در مناطق دورافتاده قرار دارند و به واسطه سیاست‌های خبیثت‌آمیز حاکمان پهلوی و قاجار جزء مناطق محروم هستند. بررسی رفتار حاکمیت در ابتدای تشکیل نظام اسلامی و مشاهده‌ی مواردی همچون اعزام اولین گروه عمرانی از سوی شورای انقلاب به کردستان (قبل از تشکیل جهادسازندگی)^(۶۷) و اعطای اولین حکم مأموریتی حضرت امام به آیت‌الله خامنه‌ای برای سفر به استان سیستان و بلوچستان^(۶۸) مؤید توجه ویژه‌ی حاکمیت به این مناطق است.

در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای حاکمیت وظیفه دارد تمرکز بیشتری برای رفع محرومیت این مناطق داشته باشد.

«من با آمدن به نهبندان می‌خواهم توجه مسئولان را به این منطقه و مناطقی از این قبیل، به‌طور کامل جلب کنم. من از مسئولان در سطوح مختلف این‌گونه توقع و انتظار دارم که بر روی نقاط دورافتاده که غالباً محرومیت‌های زیادی هم در دوران قبل بر آن‌ها تحمیل شده است، متمرکز شوند و توجه بیشتری کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۶/۷).^(۶۹)

البته در کنار تلاش حاکمیت برای رفع محرومیت از این مناطق، تأکید ایشان بر این است که این محرومیت‌زدایی باید درون‌زا و با تلاش مردم منطقه انجام گیرد. «عزیزان من! اگر بخواهید این منطقه (هشترود) آباد بشود، خود شما باید در این آبادی، در بیرون آوردن منطقه از محرومیت نقش ایفا کنید. البته یک مقدار کارها را دولت باید بکند؛ اما همه‌ی کار را دولت نباید بکند. بسیاری از کارها را خود [مردم] محل باید بکنند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷).^(۷۰)

خلاصه و نتیجه‌گیری

از میان چهار نوع رابطه میان هویت ملی و قومی (انسجام، همگون‌سازی، جدایی و در حاشیه ماندن)، رابطه میان این دو در ایران، «انسجام» بوده است.^(۷۱) اما سؤال مهم این است که عامل انسجام‌بخش میان این دو هویت چیست؟ بر اساس اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای می‌توان گفت سه عامل اساسی در ایجاد انسجام و وجود همزیستی میان اقوام مختلف عبارت‌اند از: ۱) رعایت اصول و مبانی از سوی حاکمیت (رفتار بر مبنای انصاف، عدالت و احقاق حقوق شهروندی، حفظ وحدت و نفی تفرقه و فرصت دانستن تنوع اقوام و تأکید بر هویت دینی در کنار توجه به اقوام) و ۲) وجود اعتقادات و مناسک دینی (هویت دینی شامل دو مؤلفه توحید و محبت و مودت اهل‌بیت) و ۳) زبان فارسی. با استفاده از استعاره ایگلتون می‌توان گفت دین در جامعه ایران به‌عنوان فرهنگ و چتری فراگیر عمل می‌کند که دیگر ویژگی‌های فرهنگی، متأثر از آن چتر فراگیرند. به عبارتی، دین یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های به وجودآورنده وفاق فرهنگی-اجتماعی در جامعه کنونی ایران محسوب می‌شود که می‌تواند مانند تار ضخیم عمل کند که دیگر عناصر فرهنگی متفاوت و متمایز جزئی به سان پودهایی دور آن تنیده می‌شوند و گونه‌ای «کثرت در وحدت» را شکل می‌دهند (حیدری آرمان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸۰).

در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای مناسبات اقوام در ایران برادرانه، همدلانه و همگرایانه است. این مناسبات بر چهار مؤلفه قرار دارد: ۱) زندگی مهربانانه و برادرانه در کنار یکدیگر، ۲) حفظ زبان محلی و قومی، ۳) توجه ویژه به خصوصیات برجسته اقوام و ۴) تجلیل از مفاخر هر محل و منطقه. از سوی دیگر برای تقویت هویت ملی می‌توان بر چهار مؤلفه ۱) علاقه به ایران و حفظ تمامیت ارضی کشور، ۲) ایفای نقش مؤثر در پیروزی انقلاب و تأمین امنیت کشور، ۳) مشارکت سیاسی و حضور در انتخابات و ۴) پیشرفت و توسعه مناطق محروم و دورافتاده تأکید کرد.

در تصویر زیر به صورت خلاصه روابط میان هویت ملی، قومی و دینی و همچنین اصول و مبانی حاکمیت نمایش داده شده است.

شکل ۲: مناسبات میان هویت دینی، ملی و قومی

یادداشت‌ها

- ۱- شخصیت علمی، فکری و اندیشه‌ای مقام معظم رهبری چنان وزانت و اعتباری دارد که شایسته است در مباحث علمی به جای عنوان جایگاه «رهبری»، از عنوان حقیقی ایشان استفاده شود تا گمان سیاسی بودن مباحث در حاشیه قرار گیرد (بهمنی، ۱۳۹۳، ۲۰۰).
- ۲- در کنار نگاه‌های ذکر شده، برخی صاحب‌نظران بر این باورند که مفهوم قوم و قبیله در ایران با سایر جهان ذاتاً متفاوت است. به اعتقاد این گروه اصطلاحاتی چون قومیت و گروه‌های قومی برای توصیف تاریخی ملیت‌های بومی و غالباً مهاجر آمریکای شمالی پدید آمدند و بعدها به مفاهیمی جهان‌شمول تبدیل و به‌دوراز هرگونه دیدگاه انتقادی برای تحلیل گروه‌های مذهبی - زبانی متفاوت در خاورمیانه به کار گرفته شدند. این در حالی است که در ایران گروه‌های گوناگون زبانی یا مذهبی، ملیت‌های مشخصی نبوده‌اند که از مناطق دیگر جهان به این منطقه مهاجرت کرده باشند. برعکس، آن‌ها بخش‌های جدایی‌ناپذیر جامعه بزرگ‌تری بوده‌اند که در آن گروه‌های مذهبی - زبانی بسیاری طی صدها سال در کنار یکدیگر زندگی می‌کردند و در طول چنین مدت مدیدی تجربیات تاریخی و میراث فرهنگی واحدی به دست آورده‌اند. در ایران گروه‌های ایلی جوامع منزوی، همگون و متمایز و در کشمکش مداوم با دولت نبوده‌اند، بلکه بخش‌هایی از جامعه‌ی بزرگ‌تر ایرانی محسوب می‌شدند و با آن میراث فرهنگی و مذهبی مشترک داشته‌اند (احمدی، ۱۳۷۹، ۵۱ - ۵۰).
- ۳- بیانات در دیدار با مردم نهبندان - خراسان جنوبی، ۱۳۷۸/۶/۷.

- ۴- «ما از اسلام آموخته‌ایم که باید با پیروان ادیان دیگر با انصاف و عدالت برخورد کرد؛ این حکم اسلام به ماست» (بیانات در دیدار با نمایندگان اقلیت‌های دینی در مجلس، ۱۳۹۳/۱۱/۶).
- ۵- رک: بیانات در دیدار با مردم ارومیه (۱۳۷۵/۶/۲۷) و مردم زاهدان (۱۳۸۱/۱۲/۲)، مردم اهواز (۱۳۷۵/۱۲/۱۸)، زنان ارومیه (۱۳۷۵/۶/۲۸)، مردم ایذه (۱۳۷۸/۱۰/۹) و روستای عشایرنشین لبد بازفت چهارمحال و بختیاری (۱۳۷۱/۷/۱۷).
- ۶- دیدار با نمایندگان ولی‌فقیه در امور اهل سنت، ۱۳۷۰/۸/۲۷.
- ۷- بیانات در دیدار با مردم پاوه، ۱۳۹۰/۷/۲۵.
- ۸- وحدت اقوام ایرانی، وحدت مذاهب اسلامی، وحدت جریان‌های گوناگون سیاسی، تضمین‌کننده ابهت کشور است. اینجا هم من به همه توصیه می‌کنم. آنجایی که اکثریت با برادران اهل سنت است (سنندج)، این توصیه ما بود. اینجا هم که اکثریت با برادران شیعه است، باز این، توصیه ماست (بیانات در دیدار با مردم بیجار، ۱۳۸۸/۲/۲۸).
- ۹- رک: به بیانات در دیدار با مردم کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۲.
- ۱۰- «من اعلام کردم، باز هم تأکید می‌کنم: خط قرمز از نظر نظام اسلامی و از نظر ما، عبارت است از اهانت به مقدسات یکدیگر... خط قرمز این است که نباید مطلقاً بین این‌ها به خاطر اهانت به مقدسات - چه آنچه از سوی بعضی از افراد شیعه از روی غفلت صادر می‌شود، چه آنچه از روی غفلت از بعضی از افراد سنی صادر می‌شود که یکدیگر را نفی می‌کنند - چیزی بیان شود» (بیانات در دیدار با مردم سنقر، ۱۳۸۸/۲/۲۹).
- ۱۱- بیانات در دیدار با مردم تبریز، ۱۳۷۲/۵/۵.
- ۱۲- بیانات در دیدار با مردم بیجار، ۱۳۸۸/۲/۲۸.
- ۱۳- «اگر یک ملتی احساس عزت نکند، یعنی به داشته‌های خود به آداب خود، به سنن خود، به زبان خود، به الفبای خود، به تاریخ خود، به مفاخر خود و به بزرگان خود - به چشم حقارت نگاه کند، آن‌ها را کوچک بشمارد و احساس کند از خودش چیزی ندارد، این ملت به راحتی در چنبره سلطه بیگانگان قرار می‌گیرد» (بیانات در دیدار با مردم کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۲).
- ۱۴- بیانات در درس خارج فقه، ۱۳۸۹/۱/۳۱.
- ۱۵- دیدار با اعضای مجمع بین‌المللی استادان زبان فارسی، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶.
- ۱۶- دیدار با برگزیدگان کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۴.
- ۱۷- بیانات در دیدار با مردم کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۲.
- ۱۸- رک: بیانات در دیدار با مردم هشتروند، ۱۳۷۲/۵/۷.
- ۱۹- «یکی از برجستگی‌های مهم این استان (سیستان و بلوچستان)، ایمان عمیق اسلامی مردم، چه سنی و چه شیعه است» (بیانات مقام در دیدار با مردم زاهدان، ۱۳۸۱/۱۲/۲). «این‌ها (بختیاری‌ها و لرها) در قبال عقاید اسلامی و عقاید مذهبی و عقاید تشیع، بسیار پایدار و دارای پافشاری و پایمردی بودند» (بیانات در دیدار با اعضای همایش نکوداشت شیرعلیمردان‌خان بختیاری، ۱۳۹۲/۱۲/۲۶). «مردم تبریز، مردم بسیار خوبی هستند؛ به خصوص که ایمان و غیرت مذهبی آن‌ها، خیلی بالاست» (مصاحبه در پایان سفر به آذربایجان شرقی، ۱۳۷۲/۵/۹).

- ۲۰- بیانات در دیدار با نمایندگان ولی فقیه در امور اهل سنت، ۱۳۷۰/۸/۲۷.
- ۲۱- بیانات در دیدار با روحانیون شیعه و اهل سنت کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۳.
- ۲۲- ن.ک: بیانات در دیدار با مردم کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۲.
- ۲۳- ن.ک: بیانات در دیدار با مردم کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۲.
- ۲۴- «یکی از برجستگی‌های دیگر این استان همین همراهی و همزیستی مهربانانه و برادرانه قومیت‌های مختلف است - از کُرد و فارس و ترک و تات و ترکمن - که با سلامت و مهربانی و برادری در کنار هم زندگی کرده‌اند؛ این را خیلی باید قدر دانست» (بیانات در دیدار با مردم بجنورد، ۱۳۹۱/۷/۱۹).
- ۲۵- بیانات در دیدار با روحانیون شیعه و اهل سنت کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۰.
- ۲۶- «من می‌گویم زبان کردی یک ثروت ملی است» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم سقز، ۱۳۸۸/۲/۲۹).
- ۲۷- بیانات در دیدار با مردم زنجان، ۱۳۸۲/۷/۲۱ (زنجانی خون می‌دهد؛ اما از عزت، استقلال و اسلامش دست برنمی‌دارد).
- ۲۸- از اشعار اسکندر نجفی سوها، دیدار با نخبگان اردبیل، ۱۳۷۹/۵/۵.
- ۲۹- از اشعار شهریار، بازدید از مناطق زلزله‌زده آذربایجان شرقی، ۱۳۹۱/۵/۲۶.
- ۳۰- ر.ک: بیانات در دیدار با روحانیون لرستان (۱۳۷۰/۵/۳۰) و مصاحبه در پایان سفر به استان لرستان (۱۳۷۰/۵/۳۰).
- ۳۱- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم اردبیل، ۱۳۷۹/۵/۳.
- ۳۲- ر.ک: بیانات در دیدار با عشایر اردبیل (۱۳۷۹/۵/۶) و مردم ایذه (۱۳۳۷۸/۱/۹).
- ۳۳- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم پاوه، ۱۳۹۰/۷/۲۵.
- ۳۴- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم تبریز، ۱۳۷۲/۵/۵.
- ۳۵- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۰.
- ۳۶- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۲.
- ۳۷- بیانات در دیدار با اعضای همایش نکوداشت شیرعلیمردان خان بختیاری، ۱۳۹۲/۱۲/۲۶.
- ۳۸- ر.ک: بیانات در دیدار با روحانیون شیعه و اهل سنت (۱۳۹۰/۷/۲۰) و نخبگان و برگزیدگان کرمانشاه (۱۳۹۰/۷/۲۶).
- ۳۹- ر.ک: بیانات با برگزیدگان کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۴.
- ۴۰- ر.ک: بیانات در دیدار با علما و روحانیون خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۱۹.
- ۴۱- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم بیرجند، ۱۳۷۸/۶/۶.
- ۴۲- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم بوشهر، ۱۳۷۰/۱۰/۱۱.
- ۴۳- بیانات در دیدار با مردم تبریز، ۱۳۷۲/۵/۵.
- ۴۴- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم ارومیه، ۱۳۷۵/۶/۲۷.
- ۴۵- ر.ک: بیانات در دیدار با روحانیون بوشهر (۱۳۷۰/۱۰/۱۱) و مصاحبه با خبرنگار صداوسیما در پایان سفر به استان بوشهر (۱۳۷۰/۱۰/۱۳).
- ۴۶- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم استان هرمزگان، ۱۳۷۶/۱۱/۲۸.

- ۴۷- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم تبریز، ۱۳۷۲/۵/۵.
- ۴۸- ر.ک: بیانات در دیدار با مردم اردبیل، ۱۳۷۹/۵/۳.
- ۴۹- بیانات در دیدار با سران و معتمدان عشایر کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۴.
- ۵۰- بیانات در دیدار با مردم بجنورد، ۱۳۹۱/۷/۱۹.
- ۵۱- بیانات در دیدار با مردم ارومیه، ۱۳۷۵/۶/۲۷.
- ۵۲- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم خرم‌آباد، ۱۳۷۰/۵/۳۰.
- ۵۳- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم استان هرمزگان، ۱۳۷۶/۱۱/۲۸.
- ۵۴- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم ارومیه، ۱۳۷۵/۶/۲۷.
- ۵۵- ر.ک: به بیانات در دیدار با عشایر استان لرستان (۱۳۷۰/۵/۳۱) و روستای جعفرآباد ایلام (۱۳۶۹/۱۰/۱۳).
- ۵۶- ر.ک: به مصاحبه خبرنگار صداوسیما در پایان سفر به ایلام، ۱۳۶۹/۱۲/۱۰.
- ۵۷- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۰.
- ۵۸- ر.ک: به بیانات در دیدار با خانواده شهدا و ایثارگران کردستان، ۱۳۸۰/۲/۲۲.
- ۵۹- ر.ک: به بیانات در دیدار با خانواده شهدا و ایثارگران کردستان، ۱۳۸۰/۲/۲۲.
- ۶۰- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم زاهدان، ۱۳۸۱/۱۲/۲.
- ۶۱- ر.ک: به بیانات در دیدار با خانواده شهدا و ایثارگران خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۲.
- ۶۲- ر.ک: به بیانات در دیدار با نمایندگان اقلیت‌های دینی در مجلس، ۱۳۹۳/۱۱/۶.
- ۶۳- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم بیرجند، ۱۳۷۸/۶/۶.
- ۶۴- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم استان چهارمحال و بختیاری، ۱۳۷۱/۷/۱۵.
- ۶۵- ر.ک: به بیانات در دیدار با مردم اهواز، ۱۳۷۵/۱۲/۱۸.
- ۶۶- بیانات در دیدار با مردم اسفراین، ۱۳۹۱/۷/۲۲.
- ۶۷- بیانات در دیدار با مردم زاهدان، ۱۳۸۱/۱۲/۲.
- ۶۸- بیانات در دیدار با مردم زاهدان، ۱۳۸۱/۱۲/۲.
- ۶۹- بیانات در دیدار با مردم نهبندان - خراسان جنوبی، ۱۳۷۸/۶/۷.
- ۷۰- دیدار با مردم هشتروند آذربایجان شرقی، ۱۳۷۱/۵/۷.
- ۷۱- این قضاوت بر اساس تعاریف این چهار نوع ارتباط و تطبیق آن با تجربه تاریخی ایران به‌ویژه در دوره جمهوری اسلامی انجام شده است. برای مثال نتایج تحقیق ملی «نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی» (حاجبانی، ابراهیم، ۱۳۸۸، «نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی»، صص ۱۶۲-۱۶۱)، نشان می‌دهد: گرایش به هویت ملی (با ترکیب سه بُعد اصلی فرهنگی، اجتماعی و سیاسی) در میان اقوام معادل ۶/۳ است که نشان‌دهنده حد متوسط هویت ملی در میان آن‌هاست.

منابع

- احمدی، حمید (۱۳۸۸): **بنیادهای هویت ملی ایرانی: چهارچوب نظری هویت ملی شهروندمحور**، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- احمدی، حمید (۱۳۷۹): قومیت و قوم‌گرایی در ایران، افسانه و واقعیت، تهران: نشر نی.
- الطایبی، علی (۱۳۷۸): **بحران هویت قومی در ایران**، تهران: چاپ شادگان، چاپ دوم.
- امیرکافی، مهدی و ابراهیم حاجیانی (۱۳۹۲): «نسبت هویت قومی و ملی: در جامعه چندقومیتی ایران: بررسی و مقایسه سه رهیافت نظری»، **فصلنامه راهبرد**، س ۲۲، ش ۶۶، تهران: صص ۱۴۶ - ۱۱۷.
- بابائی، حبیب‌اله (۱۳۹۹): **تنوع و تمدن در اندیشه اسلامی**، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- بهمنی، محمدرضا (۱۳۹۳): «تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای»، **فصلنامه علمی پژوهشی نقد و نظر**، سال نوزدهم، شماره دوم، قم: صص ۲۳۷ - ۱۹۸.
- بهمنی، محمدرضا، (۱۳۹۹): **عیار تمدنی جمهوری اسلامی ایران**، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- خامنه‌ای، سید علی؛ «بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای»، در سایت www.khamenei.ir.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹): «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، **فصلنامه مطالعات ملی**، سال دوم، شماره ۵، تهران: صص ۲۲۸ - ۱۹۲.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸): **جامعه‌شناسی هویت ایرانی**، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- حیدری، آرمان، مجید موحد و سیدفخرالدین بهجتی اصل (۱۳۹۴): «بررسی رابطه هویت قومی و ملی با تأکید بر نقش دینداری: نمونه موردی دانش‌آموزان متوسطه شهر یاسوج»، **جامعه‌شناسی کاربردی**، سال بیست و پنجم، شماره پیاپی ۴۵، تابستان ۱۳۹۴، تهران: صص ۱۸۸ - ۱۷۱.
- خوبروی پاک، محمدرضا (۱۳۸۰): **اقلیت‌ها**، تهران: نشر و پژوهش شیرازه.
- ربانی و دیگران (۱۳۸۸): «رابطه هویت ملی و قومی در بین دانشجویان آذری، کرد و عرب دانشگاه‌های دولتی ایران»، **فصلنامه مطالعات ملی**، سال ۸، ش ۳۹.
- شیخ‌زاده، محمد، عابدی‌جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن (۱۳۹۰): «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، **اندیشه مدیریت راهبردی**، شماره ۲ (پیاپی ۱۰)، تهران: صص ۱۹۸ - ۱۵۱.
- قاسمی، علی‌اصغر، مجید خورشیدی و حسین حیدری (۱۳۹۰): «همسازی هویت ملی و قومی در ایران و رویکرد اقوام ایرانی به وحدت ملی و حق تعیین سرنوشت»، **فصلنامه علوم اجتماعی**، شماره ۵۵، تهران: صص ۹۱ - ۵۸.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲): **تجدد و تشخیص**، ناصر موفقیان: تهران: نی، چاپ دوم.
- مسعودنیا، حسین و راضیه مهرابی کوشکی و ناهید کیانی (۱۳۹۳): «بررسی رابطه هویت ملی و قومی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)»، **فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی**، دوره سوم، شماره ۲، تهران: صص ۱۶۵ - ۱۳۹.
- مقدس جعفری، محمدحسین، داور شیخاوند و حامد شریف‌پور (۱۳۸۷): «رابطه هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان کرد، مطالعه موردی دانشگاه پیام نور سقز»، **فصلنامه مطالعات ملی**، سال نهم، شماره اول، تهران: صص ۱۲۸-۹۷.
- معین، محمد (۱۳۷۷): **فرهنگ معین**، جلد ششم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- نوچه فلاح، رستم (۱۳۸۳): «هویت: واقعیتی ثابت یا سیال»، **کتاب مبانی نظری هویت و بحران هویت به اهتمام علی‌اکبر علیخانی**، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- یوسفی، علی (۱۳۸۰): «روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت اقوام در ایران»، **فصلنامه مطالعات ملی**، سال دوم، شماره ۸، تهران: صص ۴۲ - ۱۳.